

УДК 330.1; 339.9

Кудінова А. В.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ГЛОБАЛЬНОЇ ПОЛІТЕКОНОМІЇ

У статті досліджується проблема змісту, функцій, можливостей та обмежень політичної економії в системі сучасного економічного знання. Визначаються фактори та закономірності економічного розвитку на національному та глобальному рівнях, які викликають потребу не лише у поглибленні політекономічного аналізу соціальних трансформацій, але й оновленні самого предмету новітньої політичної економії. Проаналізовано сучасну систему економічних інтересів, які визначають специфіку соціально-економічних відносин в умовах глобальної економіки.

Ключові слова: глобальна політекономія, класична політекономія, глобалізація, соціально-економічні відносини, формація, цивілізація.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Останнім часом безпрецедентної актуальності набула проблема асиметричності економічного розвитку, що проявляється, з одного боку, в низькому рівні виробництва і споживання в слабборозвинутих країнах, поступової вичерпаності транснаціональними корпораціями їх природних, людських та інших ресурсів. З іншого боку, країни, що розвиваються, демонструють бурхливий розвиток виробництва, не завжди високотехнологічного і безпечного для навколишнього середовища. Якісне дослідження та аналіз подібних диспропорцій можливі лише за допомогою методології та інструментарію політичної економії, що дозволяють визначити стратегію та динаміку соціально-економічного та соціокультурного розвитку, виявити потенціал, рушійні сили того способу виробництва, що формується, виявити обмеження та перспективи одних економічних форм у порівнянні з іншими, «зафіксувати» основу суспільно-економічного устрою як органічну складову певного технологічного способу виробництва, суспільного ладу, економічної та морально-етичної норми поведінки, політико-правового механізму координації та захисту прав індивідів, їх власності.

Водночас трансформаційні процеси в економіці, пов'язані з глобалізацією світового господарства, підкреслюють наявність обмежувальних рамок класичної політичної економії, що вимагає пошуку нових теоретичних підходів та методології, здатних адекватно висвітлити процеси, що відбуваються, та запропонувати ефективний інструментарій впливу на них.

Огляд літератури та виділення не вирішеної раніше частини проблеми. Реальна господарська практика, трансформація та потрясіння світової економіки сприяли своєрідному ренесансу політичної економії, що підтверджується багаточисельними працями як вітчизняних, так і зарубіжних вчених (Г. Гловелі, А. Гриценко, Ю. Зайцева, А. Пороховський [1; 2; 3; 4]). З іншого боку, і проблема формування та розвитку національних економік в умовах глобальних змін сьогодні присвячується багато наукових робіт та публікацій (В. Інозецев, Д. Лук'яненко, А. Поручник, Тоффлер, Ф. Фукуяма, А. Чухно [5; 6; 7]). Проте вивчення специфіки становлення системи соціально-економічних відносин в нових умовах знаходиться, на наш погляд, ще на початковому рівні. Роботи Р.О'Брайана та М. Вільямса [8], Ю.Зайцева та В. Савчука [9], Я. Столярчук та А. Колота [10], що присвячені еволюції, динаміці та структурі соціально-економічних відносин в глобальному контексті, започаткували ці дослідження. Тому вважаємо за потрібне поглиблювати вивчення по-

ставлених питань, досліджуючи «глобальні економіко-політичні процеси, що знаходяться поза контролем національних держав».

Викладення основних результатів дослідження. Свого часу виникнення політичної економії як науки було пов'язане з необхідністю виявлення економічних законів та закономірностей розвитку національного ринкового господарства та формування багатства народів в умовах індустріальної епохи, домінуючої ролі матеріального виробництва, абсолютизації фізичної праці, коли особистісна незалежність найманого працівника доповнювалась його економічною залежністю від підприємця та капіталу. Маркс показав індустріальне господарство як економічну систему із законами свого руху, високим ступенем субординованості взаємозв'язків та взаємообумовленостей всіх явищ та категорій. Наукова абстракція як метод дослідження дозволила розкрити глибинний зміст товарного та грошового фетишизму, показати, як приватні інтереси реалізуються в рамках інтересів суспільства.

Актуальність цих проблем в умовах сьогодення лише посилюється, проте політична економія змушена розширювати поле дослідження, спиратися не на окрему національну економіку, а в якості об'єкта розглядати світове господарство.

Необхідна модифікація класичного розуміння політичної економії як результату об'єктивних обставин – радикальних змін в економічній системі, поведінці суб'єктів господарювання, системи цінностей людини, трансформації політичної, правової, соціальної систем, змін у зовнішньому середовищі.

Об'єктивність процесу трансформації класичної політекономії обумовлена і тим, що предметом її вивчення є відносини між людьми, приховані речовою формою (ще на початку ХХ ст. відомий філософ С. Булгаков помітив, що соціальне питання складає головну проблему політичної економії), проте останнім часом (особливо у західних країнах) ця форма змінюється: розширення середнього класу гасить класові антагонізми та знімає проблему класового суспільства в тому контексті, як розглядав її К. Маркс. Зміст соціальних протиріч сьогодні суттєво змінюється, трансформуються фундаментальні основи ринкової економіки, звужується капіталістична периферія, зростає роль держави у розподільчих процесах, боротьбі з бідністю, одержавленні фінансової сфери.

Відбуваються кардинальні зміни в структурі суспільного продукту: у доіндустріальному суспільстві переважала сільськогосподарська продукція, в індустріальному – промислові продукти, в сучасній розвинутій економіці домінують послу-

ги, інформаційне виробництво взагалі передбачає поєднання інформаційного продукту та послуг. Поява інформації як нового фактору виробництва означає формування нової економічної структури, що вимагає адекватного регулювання. Проте сьогодні виробничі відносини регулюються, виходячи з традиційних уявлень, сформованих в умовах індустріального господарства.

Крім того, ТНК, які сьогодні у впливі на світову економіку вийшли на перший план, власні інтереси ставлять вище за державні, тому роль національних держав слабшає і частина функцій переходить до різних наддержавних організацій та об'єднань. Транснаціональні корпорації, в своєму прагненні раціоналізувати та оптимізувати виробничу діяльність, змінюють структуру виробництва та переміщують масовий випуск трудомістких видів товарів в країни, що розвиваються, що сприяє скороченню традиційних галузей в цих країнах.

Ще один з факторів, що не був відображений в роботах класиків політичної економії – екологія (А. Сміт ставив природу поза межі своїх спостережень і розглядав її як щось незмінне та вічне), хоча Д. Рікардо відмічав, що економічне зростання в довготривалій перспективі неможливо із-за дефіциту природних ресурсів; згідно Мальтуса ресурси природно обмежені; Д. Мілль схилявся до того, що природа сама здатна самостійно відновлювати порушену людиною рівновагу; К. Маркс вважав, що капіталізм, який розвиває продуктивні сили, дозволить звільнити людину від природних обмежень і розглядав питання надексплуатації природних ресурсів, але виключно як зайве підтвердження теорії доданої вартості: забруднення навколишнього середовища викликає витрати, що нерівномірно розподіляються між різними верствами капіталістичного суспільства; і основне навантаження припадає на найманих працівників, які піддаються впливу несприятливих умов і на роботі, і вдома, а це, в свою чергу, призводить до підвищеної захворюваності та смертності. Сьогодні мова вже йде, скоріше, про глобальну надексплуатацію природних ресурсів: починаючи з 1999 р. світова економіка вичерпує біоресурсів Землі на 20% більше, ніж може відтворитися. Проблема ускладнюється тим, що екологічна загроза є результатом діяльності розвинутих країн, які отримують блага від нарощування виробництва, перекладаючи витрати на слаборозвинуті країни. При цьому за умов відсутності важелів впливу на них, взяти на себе відповідальність за забруднення природного середовища країни-лідери глобального руху не погоджуються.

Формування єдиного світового ринкового простору наприкінці ХХ ст. збігається з початком бурхливого розповсюдження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, які складають ядро високотехнологічної революції: якщо ХХ ст. – століття науково-технічної революції, то початок ХХІ ст. – це вже цифрова революція, що дозволяє надати економіці провідних країн інноваційності та наукоємності. Сучасні технології стають важливою ланкою інфраструктури світового господарства, оскільки всі країни світу, незалежно від ступеню соціально-економічного розвитку покриті загальною інформаційною мережею. Масове виробництво сучасної продукції реалізується, в свою чергу, на основі технологій, що розробляються в країнах «золотого мільярда»: в глобальних умовах темпи зростання прямих інвестицій набагато

перевищують темпи зростання світової торгівлі, що є найважливішим фактором в трансферті промислових технологій, створених транснаціональними компаніями.

Розвиток та ускладнення суспільного поділу праці, координації та механізму взаємодії різних сфер економіки, зростання кількості галузей національного господарства, підвищення значимості сфери послуг, набуття інформацією нового значення, визнання освіти, науки, рівня кваліфікації робітників визначальним фактором суспільного прогресу, формують завдання політичної економії – виявити принципи забезпечення стабільності національної економіки, її здатності відповідати на виклики сучасного розвитку, спроможності захистити своїх громадян та забезпечити добробут та процвітання. Політична економія є теорією суспільного розвитку, і в класичному вигляді є теорією суспільного відтворення як багатомірного процесу, що теоретично відображає господарські результати практичної діяльності. Сучасні реалії вимагають від політекономії виявлення тих закономірностей, тенденцій та чинників, що дозволять національній економіці конкурувати та виживати в умовах багатополлярного світу.

Сучасна людина, суспільство мають потребу в новій соціально-політичній концепції суспільства [11, с. 430]. З цього приводу А. Льюїс в роботі «Теорія економічного зростання» зазначає: «зростання душевого випуску продукції залежить, з одного боку, від наявності природних ресурсів і, з іншого боку, від людської поведінки... Займатися проблемою людської діяльності необхідно на різних рівнях, оскільки існують безпосередні причини економічного зростання, а також причини цих причин».

Класична політична економія ґрунтується на формальній підході – всезагальним критерієм дослідження та періодизації різних суспільних способів виробництва вважаються типи власності на засоби виробництва. Сьогодні в економічній науці більш актуальним є цивілізаційний підхід – концепція періодизації історії суспільства, що передбачає історичний кругообіг різних типів суспільства та історичних епох через декілька стадій від зародження до загибелі, а в основі поділу людської цивілізації на аграрну, індустріальну, постіндустріальну цивілізації покладений критерій розвитку окремих продуктивних сил. Подібну зміну парадигми можна пояснити передусім тим, що відмінності між цивілізаціями не просто реальні, вони – найбільш суттєві, і нерідко сукупність та різноманітність цивілізаційної своєрідності господарського життя в різних країнах та національної специфіки економічних відносин визначають модель та ступінь економічного розвитку.

Відродження духовних цінностей і зміцнення соціальних пріоритетів може мати величезні наслідки для способу ведення господарства і економічної динаміки. Одним з трьох основних структурних елементів капіталізму як економічного устрою (крім приватного розпорядження засобами виробництва та ринково-цінового механізму як способу координації) є максимізація доходу та користі як суттєвої мотивації господарюючих суб'єктів. Проте постіндустріальна стадія розвитку формує нові ціннісні установки: накопичення не матеріальних благ, а глибокого духовного досвіду, не кар'єра, а сприйняття природи і культури, не «мати», а «бути». Продуктування моральних вимог та ціннісних установок не є функцією економіки, тому сьогодні постає питання (не стіль-

ки економічне, скільки соціально-філософське) виправданості моральної та соціальної нейтральності приватної власності, максимізації доходу та цінового механізму.

Культурно-цивілізаційні відмінності, до яких слід додати ще природне середовище економічної діяльності, формують свій набір факторів, умов та обмежень, які впливають на виникнення конкретного типу господарювання. Різноманіття цивілізаційних та природних умов господарювання не лише неминує призводить до виникнення різноманіття національних економічних систем, але й визначає закономірності їх розвитку, можливості адаптації до нових, глобальних умов.

Вихідним методологічним принципом класичної політичної економії були інтереси власників факторів виробництва та робітників (хоча меркантилісти вивчали «комерційний та мануфактурний труд», фізіократи – «виробничий клас», «труд взагалі» в теорії А. Сміта і Д. Рікардо, їх об'єднує «держава», «клас власників», а потім, більш конкретно – феодалів і нарешті капіталістів). І, як ще наприкінці ХІХ ст. А. Бланкі писав, що «політична економія древніх має однаковий зміст з політичною економією нашого часу, при всіх можливих революціях становились віч на віч лише дві партії: партія людей, бажаних існувати власною працею, і партія людей, бажаних жити за чужий рахунок», то, відповідно, сьогодні мова йде про суперечливість інтересів країн-лідерів, які стоять в авангарді глобальних змін, і периферійними країнами.

Ідеологічна спрямованість політичної економії є безсумнівною, адже, характеристика виробничих відносин об'єктивно можлива лише через призму інтересів одного із суб'єктів ринкової економіки (зрозуміло, що такий вибір є суб'єктивним вибором, хоча так само суб'єктивно він відстоюється як природній, істинний, абсолютно вірний). Крім того, дослідник, як і будь-який член соціуму, включений у великі суспільні структури (кла-

си, страти тощо), які, у свою чергу, суттєво детермінують тип його наукового мислення, оцінки та прогнози економічних процесів, що по суті є відображенням особливого економічного інтересу, тобто обраний на початку дослідження ключовий інтерес визначає, у кінцевому підсумку, його висновки та результати.

Висновки. Основною задачею глобальної політичної економії на сучасному етапі є, на наш погляд, окреслення основ єдиної картини світу. В такому контексті політична економія вивчає особливості національного відтворення, але принциповим є оновлення методології дослідження, оскільки механістичне використання інструментарію класичної політекономії в умовах глобального розвитку, формальний «перенос» об'єктивних для національної індустріальної економіки закономірностей та тенденцій функціонування економічної системи на глобальне світове господарство є вкрай неефективним.

Можемо констатувати, що система економічних інтересів в наш час суттєво ускладнюється: приватні економічні інтереси проявляються однаково на всіх рівнях, але національні інтереси, державні інтереси, інтереси транснаціональних суб'єктів та міжнародних організацій мають різні прояви. Незважаючи на таке різноманіття економічних суб'єктів в сучасній економіці, на глобальний розвиток впливають історично стійкі елементи, що існують в основі кожної моделі господарювання (домінуючі форми власності, ключові економічні інститути, роль держави в економіці, базові цінності, що лежать в основі господарських архетипів, що склалися історично) та соціокультурні фактори – переконання, ціннісні орієнтації, національні стилі управління та підприємництва. Тому предметом глобальної політичної економії залишається вивчення відносин між людьми в процесі соціально-економічної взаємодії, проте з обов'язковим врахуванням усіх змін, притаманних глобальній економіці.

Список літератури:

1. Гловели Г. Политэкономия в широком смысле: элементы институционализма и утопизма / Г. Гловели // Вопросы экономики. – 2010. – № 10.
2. Гриценко А.А. Політична економія: актуалізація проблематики, методологічний потенціал і сполученість з інституціоналізмом / А.А. Гриценко // Економічна теорія. – 2012. – № 1. – С. 5-20.
3. Зайцев Ю.К. Субстантивістська школа, або політична економія Карла Поланьї, та її місце у пізнанні природи сучасних чинників економічного розвитку / Ю.К. Зайцев // Україна: аспекти праці. (Науково-економічний та суспільно-політичний журнал). – 2011. – № 4.
4. Пороховский А.А. Политическая экономия – основа и стержень экономической теории / А.А. Пороховский // Экономист. – 2012. – № 1. – С. 72-73.
5. Иноземцев В.Л. На рубеже эпох. Экономические тенденции и их неэкономические следствия / В.Л. Иноземцев. – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2003.
6. Поручник А.М. Національний інтерес України: економічна самодостатність у глобальному вимірі : монографія. – К. : КНЕУ, 2008.
7. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Фрэнсис Фукуяма ; пер. с англ. М.Б. Левина. – М. : АСТ:Ермак, 2005.
8. O'Brien R. And Williams M. Global Political Economy. Evolution and Dynamics. – New York, 2004.
9. Зайцев Ю.К. Сучасна політична економія (проблеми та інституціональне поле предмета і методології досліджень) : навч. посіб. / Ю.К. Зайцев, В.С. Савчук. – К. : КНЕУ, 2011.
10. Глобальное экономическое развитие: тенденции, асимметрии, регулирование : монография. / Под научной редакцией проф. Д. Лукьяненко, А. Поручника, В. Колесова. – Киев, 2013.
11. Нобелевские лауреаты по экономике. Джеймс Бьюкенен. Границы свободы. – М. : Таурис Альфа, 1997.

Кудинова А. В.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ГЛОБАЛЬНОЙ ПОЛИТЭКОНОМИИ

Резюме

В статье исследуется проблема содержания, функций, возможностей и ограничений политэкономии в системе современного экономического знания. Определяются факторы и закономерности экономического развития на национальном и глобальном уровнях, которые вызывают потребность не только в углублении политэкономического анализа социальных трансформаций, но и обновлении самого предмета современной политической экономии. Проанализирована современная система экономических интересов, которые и определяют специфику социально-экономических отношений в условиях глобальной экономики.

Ключевые слова: глобальная политэкономия, классическая политэкономия, глобализация, социально-экономические отношения, формация, цивилизация.

Kudinova A. V.

Getman V. Kyiv National Economic University

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS OF THE GLOBAL POLITICAL ECONOMY

Summary

The article is dedicated to the problem of content, functions, capabilities and constraints of political economy in the system of modern economic knowledge. In particular the article identifies factors and patterns of economic development at the national and global levels that trigger the need both in deep political economy analysis of social transformations, and the latest update of political economy subject. Also there is an analysis of modern system of economic interests that determine the features of socio-economic relations in a global economy.

Key words: global political economy, classical political economy, globalization, social and economic relations, formation, civilization.